ЗА СТРУКТУРНИТЕ ГЪРЦИЗМИ В МЪЧЕНИЕТО НА СВЕТИ ЧЕТИРИДЕСЕТ МЪЧЕНИЦИ

Мария Тихова

В настоящата работа се коментират част от наблюденията върху езика на три различни текста на Мъчението на свети четиридесет мъченици, поместени в три различни по време на съставяне сборника, а именно: Супрасълски сборник от X в. /Супрасълски сборник 1982: 68-81; по-нататък в текста - Супр./, Германов сборник от 1359 г. /Мирчева 1969:52-60; по-нататък в текста - Г/ и Рилски сборник или Рилски панегирик от 1479 г., съставен от Владислав Граматик /ползван по микрофилм от ръкописа на Сборника, съхраняван в библиотеката на Рилския манастир, N Λ 4/8; по-нататък в текста - РП/.

В една своя студия Дора Иванова-Мирчева предлага подробното си текстологично и езиково изследване на Мъчението на свети 40 мъченици, включено в състава на Германовия сборник от 1359 г. и в Супрасълския сборник от X в /Мирчева 1969: 51-103/. Двата успоредни текста са съпоставени помежду си и едновременно с това и с гръцкия текст, публикуван от Абихт и Шмидт /Абихт и Шмидт 1896:144-152/. Заключението на Дора Мирчева е, че в двата сборника са поместени два различни превода на Мъчението /Мирчева 1969:100-103/.

Според проучването на Георги Данчев върху творчеството на Владислав Граматик, в Панегирика от 1479 г. са предпочетени съчинения, принадлежащи на автори, творили през Второто българско царство и които са в тясна връзка с Търновската книжовна школа /Данчев 1969:69/. Допустимо е следователно текстът на Мъчението на свети 40 мъченици от състава на Рилския панегирик да представлява нов превод или редакция на по - стар такъв, съобразно с новите езиково-стилни изисквания на Търновската школа.

В контекста на езиково-стилната реформа на Патриарх Евтимий, а още по-широко - в контекста на т.нар. **исправлѥниѥ кънигъ**, започнало в първата половина на XIV в. на Атон, естествено е за всяко съчинение от този период да възниква априорното убеждение за тясно следване на гръцкия първообраз. Според редица изследвания върху езиковите особености на книжнината от XIV в. особено ярко гръцкото влияние се проявява при ***сложните думи*** **(composita)** и при т.нар. **иже-*конструкции,*** създадени още с първите преводи от гръцки, но превърнали се в своеобразни емоционално-стилистични маркери през XIVв.

Доколкото старобългарските преводачи калкират необичайни за славянското словосложение гръцки композитни морфоструктури, особено от XII в. нататък, то можем да причислим и част от composita към т.нар. структурни гърцизми, казано в най-общ граматичен план.

Именно върху **иже-*конструкциите*** и върху **composita** е съсредоточено настоящето наблюдение, осъществено в съпоставителен план.

В процеса на работата са използвани следните речници: Старославянский словарь /Словар 1994, по-нататък - Стсл/, Словарь древнерусского языка /Срезневски 1989, по-нататък - Ср/, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum /Миклошич 1865, по-нататък - Микл/, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis /Майер 1935, по-нататък - Майер/.

При съпоставителното четене на трите ръкописа - РП, Г и Супр - освен изследваните конструкции се открояват и редица различия, както и общности на текстово и на езиково равнище, но за сега не им се отделя специално внимание, още повече че разполагаме с подробното изследване на текста на Мъчението от Супрасълския сборник и от Германовия в тази насока, направено от проф. Д. Мирчева /Мирчева 1969:51-103/.

Както вече е посочено, текстът на Мъчението на свети 40 мъченици от Супрасълския сборник, а също и съответният гръцки текст се използват по изданието на Йо. Заимов и на Марио Капалдо /Супрасълски сборник 1982:68-81/. Марио Капалдо приема за основен гръцки текст този от изданието на O. Gebhardt /Гебхардт 1902:171-182/, с прилагане на разночетения от пет други преписа, създадени в периода X- XI в. и съхранявани в библиотеката на Ватикана. Несъмнено текстът от публикацията на Гебхардт е по-близък до старобългарския превод, поместен в Супрасълския сборник, отколкото този на Абихт и Шмидт. Като потвърждение на казаното може да се припомни, че тъкмо по преписа от изданието на Гебхардт Хелмут Кайперт обяснява „загадката“ / Мирчева 1969:84/, която предлага словосъчетанието **опашь лисиа /а опашь лисиа доукъ·ъ· иже съ тобоѭ**, Супр,74.29-30/ - неясно спрямо личното гръцко име Λυσίμαχος (καὶ ὁ Λυσίμαχος ὁ δοὺξ ὁ συν σοί, 148) от преписа на Абихт и Шмидт. Според Х.Кайперт словосъчетанието **опашь лисиа** от текстовия отрязък **глава диаволѣ тъı кси агриколаѵ· а опашь лисиа доук'съ· иже съ тобоѭ** превежда точно гръцкото ἡ οὐρα Λυσίας от израза: ἡ κεφαλὲ τοῦ διαβόλου σὺ εἶ ,Ἀγρικόλαε καὶ ἡ οὐρα Λυσίας ὁ δοὺξ ὁ συν σοί, което предлага като четене преписът от изданието на Гебхардт., т.е. ‘главата на дявола си ти, Агриколае, а **опашката - Лисий**, дукът, този, който е с тебе’ /Кайперт 1978: 66-69/

Преписът от изданието на Гебхардт обяснява и „създаващият недоумение“ императив /Мирчева 1969: 87/ както от словосъчетанието **ꙁаконьнѣ постраждитє** от израза **сътрьпитє мало· и ꙁаконьнѣ постра-ждитє да вѣньца вьꙁьмєтє·** Супр, 75.27-28, така и от композитума **ꙁаконопостраждитє** от израза **мало прѣтръпитє· ꙁаконопостраᴬитє· да**

вѣнчѣни вѫдєтє, Г,149а10-11 /Мирчева 1969:56/, тъй като в гръцкия текст на Абихт и Шмидт липсва съответствие. В Гебхардт обаче стои точното спрямо Супрасълския сборник словосъчетание νομίμως ̓αθλησάτε от израза ὑπομείνατη μικρόν, νομίμος ̓αθλησάτε ἵνα στεφανωθῆτε., Супр, 75. 27-28.

Корекциите, които внася гръцкият текст на Гебхардт спрямо този на Абихт и Шмидт, дори само при посочените два случая, показват, че не можем изцяло да се доверим на един единствен гръцки текст и да го приложим при съпоставката на създадени по различно време преписи, или преводи, какъвто е случаят с Мъчението на свети четиридесет мъченици. В това отношение обаче възможностите ни са крайно ограничени и затова условно приемаме включения от М.Капалдо текст в изданието на Супр като основа за сравнение при трите ползвани в настоящата работа славянски текста на Мъчението, без да се пренебрегва текстът на Абихт и Шмидт.

1.0. ***Конструкции с несклоняемо относително местоимение* иже, ꙗже, кже *и въведено от него предложно съчетание, причастие, прилагателно, наречие, име в родителен или в дателен падеж, инфинитив, пряка реч /или цитат/***

Конструкциите с несклоняемо относително местоимение **иже**, **ꙗже** **кже** се коментират като калки на част от специфичните функции на гръцкия член: на неговото подчертаващо, индивидуализиращо /или анафорично/ значение, което се прилага обикновено с емфатична цел - за изтъкване на лица и неща, за които вече е ставало дума в предходния контекст, както и на неговата субстантивираща функция. Наред с това се имат предвид и случаите, когато **кже**, или **иже**, калкира въвеждащата функция на гръцкия член към дадена пряка реч или към даден цитат. Обикновено в съответната конструкция несклоняемото относително местоимение **иже**, **ꙗже**, **кже** е свързващият елемент, в който се съчетават и проявяват трите основни тенденции, вложени в старото анафорично (*jь) местоимение, а именно: демонстративна, детерминираща и релативна. Самата специфика на **иже** местоимението определя второто му място в конструкцията, заедно с въведеното от него синтактично пояснение, по отношение на предхождащото го съществително или субстантивирано име. **Иже**, заедно с въведеното от него предложно съчетание, причастие, прилагателно, наречие, име в родителен или дателен падеж поемат функцията на своеобразно ***определение*** спрямо предхождащото ги ***определяемо*** .Този словоред е характерен за първите - Кирило-Методиевите преводи. В произведенията, създадени през XIV век, и особено в кръга на Патриарх Евтимий Търновски се наблюдава и обратен на този словоред, където **иже**-конструкцията предхожда суб-

стантива, но само формално. Обикновено предпоставеността на субстантива е обусловена контекстуално, т.е. представена е под една или друга форма в предходния контекст.

1.1. ***Конструкции с несклоняемо относително местоимение*** **иже, ıаже, кже** ***и въведено от него предложно съчетание***

Коментираните примери - успоредно от трите разглеждани текста - Р, Г и Супр. - са предходени от приложения първо съответен гръцки текст - по Гебхардт, т.е.от изданието на Супр (Супрасълски сборник 1982: 68-81):

1.1.1. καὶ πάντες οἱ εὐσεβῶς ζῶντες ἐν Χριστῷ ἠναγκάζοντο θυεῖν τοῖς θεοῖς Ἀγρικολάου ἡγεμονεύοντος, λοιμοῦ καὶ ὠμοτάτου ὄντος καὶ ἐντρεχοῦς πρὸς τὴν τοῦ διαβόλου ὑπουργιάν. Οἱ οὖν χριστιανοὶ οἱ ἐν τῇ στρατιᾷ ὄντες πάντες ἠναγκάζοντο θυεῖν τοῖς δαίμοσιν. Супр, 68.25-69.2 .

Рилски панегирик: **и въси иже благочьстивнѣ живоуıеи о х҃ръ, ноудими бѣхоу еже жрѣти идолѡ҃• агриколаѵ влⷭчьствоующѵ пагоубномѵ и соуровомоу въ истиноу, и готовомѵ къ дїаволскомоу слоуженїѵ хрїстиане оубо• иже въ воинствѣ, ноудими бѣхѵ жрѣти бѣсѡмь•** 23а 24-28

Германов сборник: **и вси живѫщїи б҃лговѣрно ѡ х҃ѣ нѫдими бываахѫ пожрѣти идолѡмъ• агриколаеви кнѧзѵ сѫщоу, гѵбителю свѣрѣпѵ и ѫдроу сѫщоу на слѵжбѫ диавола, сѫщии же хр҃тиане, въчьтени въ воѫ, вси нѫдими бываахѫ пожрѣти б҃гомъ•** 143б11-18

Супрасълски сборник: **и вьси благовѣрьнѣ живѫштиї о х҃ѣ• ноуждаахѫ сѧ жрѣти богомъ• агрик҃лаоу воєводѣ сѫштоу свѣрѣпоу• и бъстроу къ диаволи слоужьбѣ• крьстиани же иже бѣхѫ въ воиньствѣ вьси ноуждаахѫ сѧ от нихъ жрьти бѣсомъ•** 68.25-69.2

Коментираните **иже** - конструкции се откриват само в Рилския панегирик. Първата е: **въси иже...о х҃ръ** срещу οἱ...ἐν Χριστῷ. Тук **иже** е в дистантна позиция спрямо предложното съчетание **о х҃ръ**, което, независимо от дистанцията, поема логическия акцент, защото според логиката на контекста „всички, които живеят благочестиво ***тъкмо в името на Христа,*** са принуждавани да принасят жертви на идолите“. Следващата конструкция е: **хрїстиане оубо• иже въ воинствѣ**, където **иже** подчертава и конкретизира, че „точно тези християни, ***които са във войската***, а не други, ***тъкмо те*** са принуждавани да принасят жертви на бясовете.“ И в двата случая се следва т.нар. Кирило-Методиев словоред - S : A, който в конкретните примери всъщност е точна калка на съответния гръцки.

В текстовия отрязък от Рилския панегирик се открива и конструкция от **еже** + инфинитив - **еже жрѣти** (**идолѡ**). Срещу това в гръцкия текст на Гебхардт, както и в разночетенията, включени от М. Капалдо, а също и в текста на Абихт и Шмидт няма членуван инфинитив. Дори да липсва такъв и в самия гръцки протограф, появата на **еже жрѣти** не е изненадваща. Известно е, че **иже**-конструкциите, особено след XIII век, поради подчертаната си стилистична функция се появяват и без гръцко съответствие, каквито са например отбелязаните от Анри Боасен редица случаи в Манасиевата хроника /Боасен 1946/.

В успоредните текстови отрязъци от Г и Супр коментираните **иже**-конструкции липсват, като Г и Супр предлагат различни граматически реализации срещу οἱ ἐν τῇ στρατιᾷ от израза Οἱ οὖν χριστιανοὶ οἱ ἐν τῇ στρατιᾷ, а именно: **въчьтени въ вожь**, Г и - **иже бѣхѫ въ воиньствѣ**, Супр. В случая, т.е. спрямо условно приетият гръцки текст, Супр само добавя една форма на спомагателния глагол и по този начин възстановява нарушената предикативна синтагма, като възвръща и неутрализираните граматически значения на относителното местоимение **иже**. В Г случаят е по-различен - наличието на миналото страдателно причастие **въчьтени** може да се обясни или със желанието на преводача да предаде по-ясно и по-близко до езиковото чувство на слушателите смисъла на въпросните гръцки конструкции, където членната форма участвува със своето анафорично - конкретизиращо, индивидуализиращо значение, т.е. ***„тези, които са причислени към войската“*** - или трябва да се мисли за друг гръцки текст, който предлага подобно преводаческо решение.

1.1.2. Ἀγρικόλαος ἡγεμὼν εἶπεν. „Ἐν ἐκ τῶν δύο πρόκειται ὑμῖν, ἢ θύσαντας τοῖς θεοῖς...ἢ μὴ πεισθέντας ἀφαιρεθῆναι τῆς ζώνης καὶ τῆς στρατείας...σκέψασθε οὖν καὶ ἐκλέξασθε τὸ συμφέρον ὑμῖν“. Οἱ δὲ ἅγιοι εἶπον. „Τὸ συμφέρον ἡμῖν ὁ κύριος μεριμνήσει“.Супр, 70.1-9

Рилски панегирик: **агрикола̀е игемонь гла• Єдино ѿ двою прѣ^лежить вамь• или пожрѣвшемь богѡмь...или непокоршем се ѿкти се коупно жизни и воин'ства...Съмотрите оубѡ и изберѣте польꙁное вамь•Стыи рѣше• о польꙁнѡ нашемь гь печет се•** 23а 39-б2

Германов сборник: **агриколаи кнѧꙁь рє: „єдино ѿ двою прилежи^т васъ: илї пожер'ше бгомъ...ли невѣровавшемъ ѿжти ѿ ва^ поıасы и воинъство• попецѣте сѧ оубо и изберѣте си, єже вы є^ на полꙁѫ“• ѿвѣщıашѫ емѹ стиї:“ „ѡ полꙁи нашеи гъ хъ попечет сѧ•“** 144б11-18

Супрасълски сборник: **агриколаи воєвода глагола• кд'но отъ двою прѣдълежитъ вамъ• или жъръше богомъ...или непокорившѣ сѧ отъѧти живота и воинъство...помыслите оубо и изволите иже на польꙁѫ вамъ• Сѳтии же глаголашѧ иже на польꙁѫ намъ гѣ печетъ сѧ•** 70.1-9

Този случай е интересен, защото Супр, като тълкува τὸ συμφέρον в контекста на предходната алтернатива - ἢ θυσάντας τοῖς θεοῖς...ἢ μὴ πεισθέντας ἀφαιρεθῆναι τῆς ζωῆς καὶ τῆς στρατείας **: или жъръше богомъ...или непокорившѣ сѧ отъѧти живота и воинъство** , предпочита да създаде **иже**-конструкция с въведено предложно съчетание - **иже на польꙁѫ** - вместо точната калка на субстантивиращата функция на членната форма τὸ - τὸ συμφέρον > * **иже польꙁноѥ**. Срещу това в РП е употребено субстантивираното прилагателно в ср.р.ед.ч. вин.п. - (**изберѣте**) **польꙁноѥ** (**вамь**), т.е. тук чрез самото анафорично местоимение **-ѥ** /**поль¬ꙁьн-ѥ**/ се предава добре смисълът на специализираното τὸ. В Г като превод на τὸ συμφέρον (ὑμῖν) се появява подчинено определително изрече-ние, въведено с относителното местоимение **иже - еже вы є͡ на полꙁѫ**, а срещу гр. Τὸ συμφέρον (ἡμῖν) стои предложното съчетание **ѡ полꙁи** (**нашеи**), т.е. тук преводът е изцяло смислов и по-свободен, естествено ако ползваният гръцки текст при архитипа на Г е сходен или идентичен с този на Гебхардт.

1.1.3. ἡ κεφαλὴ τοῦ διαβόλου σὺ εἶ, Ἀγρικόλαε, καὶ ἡ οὐρὰ Λυσιάς ὁ δοὺξ ὁ συν σοί. Супр, 74.29-30

Рилски панегирик: **глава дїаволиа ты єси агриколае, и опашь лисїа доука с тобою•** 24б

Германов сборник: **глава деаволѣ ты єси, агриколае, а wпашь лисыа дѹ̑ꙋ̑съ, съи с тобоѫ•** 148а20-б2

Супрасълски сборник: **глава диаволѣ тъı ѥси агриколаү• а опашь лисиа доук'съ• иже съ тобоѭ•** 74.29-30

Тук отново текстът от Супр е този, който калкира точно гр. ὁ δοὺξ ὁ συν σοί чрез конструкцията **доук'съ• иже съ тобоѭ**. И отново в РП и в Г преводът предава по-свободно смисъла на гръцката конструкция: **доука с тобою** - РП и **дѹ̑ꙋ̑съ, съи с тобоѫ** - Г. Веднага обаче трябва да се отбележи, че по-точният смислов превод е този от Г,

където много удачно чрез формата на сег.деятелно причастие **съи** (**с тобож**) се предава индивидуализиращото значение в случая на гръцкия член - ὁ (σύν σοί).

Следващият пример илюстрира евентуалната разширена употреба на **иже**-конструкциите, т.е. независимо от гръцкия текст - в случая - спрямо условно възприетия от нас текст на Гебхардт:

1.1.4. καὶ οὗτοι ἐν τῷ τοιούτῳ παγετῷ ὄντες μέχριτοῦ νῦν ζῶσι καὶ ὁρῶν φῶς περὶ αὐτούς. ἀτενίσας δὲ εἰς τὸν οὐρανὸν ἰδεῖν πόθεν τὸ φῶς, Cупр,78.7-10

Рилски панегирик: **а си до нинꙗ живи соуть и гдѣ свѣть на ни[x], въздѣ на нб҃о видѣти ѿ коудꙋ и[s] свѣть...**, 25а 27-28

Германов сборник: **а сии въ колицѣ мразѣ стожиѥ, живи сѫтъ до селѣ• и здѣ свѣта ѡ ни[x], въздѣ на нб҃о видѣтїи хотѧ ѿ кѫдоу є҆[c] свѣтъ•** 151а15

Супрасълски сборник: **а сии въ колицѣ мразѣ сѫштє до селѣ живи сѫтъ• и здѣ свѣта иже о нихъ• и въздѣвъ на нєбо• хотѧ видѣти отъкѫдоу ѥстъ свѣтъ•** 78.7-10

Употребената в Cупр конструкция **свѣта иже о нихъ** остава изолирана, както спрямо РП и Г, съответно - **свѣть на ни[x]** и **свѣта ѡ ни[x]** - така и спрямо гръцкия текст на Гебхардт, където стои φῶς περὶ αὐτούς. Ако приемем, че Cупр действително следва гръцки текст от типа на изданията от Гебхардт, то можем да допуснем, че появата на конструкцията **свѣта иже о нихъ** срещу гр. φῶς περὶ αὐτούς е провокирана евентуално от релативния нюанс в семантиката на предлога περὶ ‘относно, заради‘ , а не от първичното му значение ‘около‘.

Подобна конструкция с гръцкия предлог περὶ, съчетан също с показателно местоимение в генитив - αὐτῶν, предлага и следващият пример, като тук вече предложната конструкция е предходена от членна форма със специализирано значение - τὰ περὶ αὐτῶν. Точна калка на тази конструкция се открива в Рилския панегирик:

1.1.5. Τότε ὁ δοῦξ ἐκέλευσεν αὐτοὺς ἀπαχθῆναι ἐν τῇ φυλακῇ, ὅπως σκεψῆται τὰ περὶ αὐτῶν. Cупр, 75.11-13

Рилски панегирик: **Тогда дꙋдь повелѣ тѣхь ѿвести въ тьмницꙋ дондеже съмотритъ ижє о нихь•** 24б 12-13

Германов сборник: **тогда доүа̑съ повелѣ вести ѫ въ темницѫ, ıако да помыслитъ нѣчто ѡ нихˣ•** 148б12-14

Супрасълски сборникюю: **тъгда доүк'съ повелѣ вести ихъ вь темницѫ• да помъıслитъ что о нихъ•** 75.11-13

В случая срещу текста от РП, който предлага калка на гръцкото τα περι αυτων - съответно **ıаже о нихь**, т.е. ***„нещата - тези, които се отнасят за тях“***, в Г и Супр стои обикновен смислов превод: **нѣчто ѡ нихˣ**, Г и **что о нихъ**, Супр.

1.2. ***Конструкции с несклоняемо относително местоимение*** **иже, ıаже, ıже** ***и въведено от него причастие***

1.2.1. Εἰς δέ τις ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τεσσαράκοντα λιποτακτήσας προσέφυγε τῷ βαλανείῳ? καὶ ἀψαμένος τῆς θέρμης εὐθέως διελυθη...Οἱ δὲ ἅγιοι ἰδόντες ἐκεῖνον λιποτακτήσαντα εἶπαν... „Μὴ ἐν ποταμοῖς ὠργισθης, κύριε.. ἢ ἐν θαλάσσῃ τὸ ὁρμημά σου; Ὁ γὰρ ἀποχωρισθεὶς ἀφ' ἡμῶν ὡς ὕδωρ ἐξεχυθη...“ , Супр, 76.22-77.1

Рилски панегирик: **Єдин же ѿ числа четыридесетнаго изѣѣгь, притече въ баню• и прикосноүв се топлотѣ, абїе растаав се ...С҃тыи же видѣвше того ѿбѣгша, рѣше...Да не въ рѣкаˣ прогнѣваєши се г҃и... или въ мори оүстрьмлкнїе твое• ѿбѣгы бѡ ѿ на꙯ ıако вода излїа се...,** 24б-25а

Германов сборник: **єдин же ѿ числъ •м҃• ѿвръг сѧ иˣ и прїѣбѣгнѫ въ банѫ, и прикоснѫв сѧ теплотѣ, абие растаа сѧ...с҃тии же єгда видѣшѫ того ѿвръгша сѧ, рѣшѫ... „єда въ рѣкаˣ прогнѣваєши сѧ на нь, г҃и...ли въ мори оүстръмление твое• ѿлѫчи бо сѧ ѿ на꙯ и ıако вода разлїа сѧ,** 149б18-150а9

Супрасълски сборник: **Ꙗдинъ же отъ числа м҃ отъпадъ прибѣже къ бани• и прикоснѫвъ сѧ въ топлотıа• абиѥ растаа сѧ...с҃тиї же отъпадъше рѣшѧ...Ꙗда въ рѣкахъ прогнѣваѥши сѧ г҃и•...или въ мори оүстръмыкниѥ твоѥ• иже бо отълѫчивъ сѧ отъ насъ акъı вода разлиıа сѧ,** 76.22-77.1

В гръцкия текст стои членувано причастие - Ὁ..ἀποχωρισθεὶς, като членът изтъква споменатото лице чрез признака на неговото действие. Но в случая както контекстът, така и интранзитивността на глагола ἀποχωρίζω включват в конструкцията и предложното

съчетание ἀφ' ἡμῶν, т.е. тук конструкцията е усложнена: специализираната членна форма въвежда ***причастие + предложно съчетание***. От трите текста само Супр калкира точно коментираната функция на гръцката членна форма от словосъчетанието - Ὁ γὰρ ἀποχωρισθεὶς ἀφ' ἡμῶν, а именно чрез конструкция, където **иже** препраща сложното като състав свое-образно определение **иже бо отълѫчивъ сѧ отъ насъ** към предходното_ определяемо - **Є҆динъ отъ числа м҃**.. Употребеното в Супр причастие **отълѫчивъ сѧ** от **иже**-конструкцията - **иже бо отълѫчивъ сѧ отъ насъ** - е недерминирано, за разлика от употребеното в РП - **ѿбѣгы**, т.е. в РП значението на гръцкия член е предадено именно чрез субстантивация на простата форма на причастието, т.е. чрез анафоричното местоимение. Така преводът е смислов, без наличие на точна калка - **ѿбѣгы бѡ ѿ на**ꙗ. В Г е употребена форма за аорист, 3л. ед.ч.: **ѿлѫчи бо сѧ ѿ на**ꙗ **(и ꙗко вода разлїа сѧ)**, което също е едно добро решение при желание за смислов превод, ако не се открие гръцки текст с аористна форма, при което преводът в Г ще се окаже пословно точен.

Ето още един подобен пример:

1.2.2. μόνος δὲ ὁ καπικλάριος ἦν γρηγορῶν καὶ ἀκροώμενος προσευχομένων αὐτῶν καὶ ἐννοῶν πῶς ὁ προσφυγὼν τῷ βαλανείῳ οὐ συνκατηριθμηθη μετ' αὐτῶν, ἀλλ' εὐθεώς ἀπο τῆς θερμης διελύθη Супр, 78.3-7

Рилски панегирик: **Є҆динь же капкларїе бѣ бдѣ и слыше молецїе се ихь• и разѫмышлꙗе како прибѣгы въ баню абїе ѿ топлоты растопи се,** 25a 25-26

Германов сборник: **єдин же капиклари бѣ бдѧ и послꙋшаѫ и молѧщиѫ сѧ и помышлѣѫ, како прибѣгнѫвы въ банѫ абие ѿ топлоты растаа сѧ,** 150б20-151a3

Супрасълски сборник: **ѥдинъ же капикларии бѣаше бьдѧ• и послоушаѧ молѧштъ сѧ ихъ• и помъышлѣѧ• како иже прибѣгъ къ бани• не вьчьте сѧ съ четꙑрьми десѧтꙑ• нъ абые отъ топлотꙑ растаа сѧ•** 78.3-7

Тук също единствено Супр калкира точно гр. ὁ προσφυγὼν (τῷ βαλανείῳ) чрез конструкцията **иже прибѣгъ (къ бани)**, за да предаде чрез структурна калка точния превод, че именно " ***този, прибягналият към банята, не се причисли към 40-те*** / или - ***„към другите***", според гръцкия текст/ и мутакси от топлината се разтопи". Но не само с това свое

отношение към превода Супр остава изолиран спрямо текстовете на РП и Г, а и с наличието на текст в повече - **не вьчьтє сѧ съ чєтꙑрьми десѧтꙑ.** Същият този израз не отговаря точно и на гръцкия - οὐ συνκατηριθμηθη μετ᾽ αὐτῶν - от изданието на Гебхардт, а в текста на Абихт и Шмидт липсва въобще съответствие както на този израз от Гебхардт, така и на цитирания по-горе от Супр - **не вьчьтє сѧ съ чєтъірьми десѧтъі.** /Мирчева 1969: 95/. Този текстови отрязък от Супр подсказва, че преводачът на архитипа, с който е свързан текстът от Супр, е ползвал гръцки текст близък, но не и идентичен с отразения в изданието на Гебхардт. Тук отново, подобно на горния пример, и двата текста - този от РП и от Г - превеждат смислово чрез чисто славянски средства, като използват субстантивиращата функция на анафоричното местоимение: **прибѣгы въ баню,** РП и - **прибѣгнѫвы въ баню,** Г .

1.2.3. Καὶ νῦν ὁ αὐτὸς εἰ, κύριε, ὁ ἐπακούσας Μωϋσέως...ὁ ἐπακούσας Ἰακὼβ προσευχομένου...ὁ τῶ? Ἰωσὴφ συμπραθεὶς καὶ σώσας αὐτόν. ὁ ἐπακούσας τῶν ἁγίων...ἀποστόλων, καὶ ἡμῶν ἐπάκουσον, κύριε, Супр, 77.10-19

Рилски панегирик: **и нѣнıа тъı самь єси гⷭи• Послоушавыи ıакwва молєцıа сє...иже съ їwсїфѡ᷑ продань бывы и съхранивь єго•Послоушавыи мwүсєа ...Послоушавыи стыє своє апс̃лы, оүслыши и нас̃ гⷭи,** 25а 9-15.

Германов сборник: **и нинѣ тъжᴬє єсї, гⷭи, послоушавыи ıакова молѧıа сѧ, ...проданъ сыи иосифъ и спсы• послоүшавы моисєа...послоүшавы стыˣ апс̃лъ, и нас̃ послоүшаи, гⷭи,** 150а15- б5

Супрасълски сборник: **и нъıнıа тъı кси гⷭи иже оүслъышавъ мwүсиѫ ...иже оүслъышавъ ıакwва молѧшта сѧ...иже съ їwсифсмь продавъ сѧ и съпасъ кго•иже оүслъыша стꙑѫ апостолъı• и насъ оүслъыши гⷭи•** 77.10-19

В гръцкия текст членната форма ὁ е употребена пет пъти със специализираното си значение - субстантивация на следходното причастие, съответно - ὁ ἐπακούσας - три пъти: ὁ ἐπακούσας Μωϋσέως, ὁ ἐπακούσας Ἰακὼβ προσευχομένου, ὁ ἐπακούσας τῶν ἁγίων...ἀποστόλων и по веднъж - συμπραθεὶς и σώσας: ὁ τῶ Ἰωσὴφ συμπραθεὶς καὶ σώσας αὐτόν. Трите текста представят отново различно отношение към т.нар. структурни гърцизми. Докато Супр калкира точно, с изключение на последната конструкция, където е употребена аористна форма - **иже**

оуслъша с҃тъıѫ апостолъı срещу ὁ ἐπακούσας τῶν ἁγίων...ἀποστόλων, то в РП подобна калка има само веднъж - **иже съ їѡсїфѡ^{м} продань бывы и съхранивь его** срещу ὁ τῶ Ἰωσὴφ συμπραθεὶς καὶ σώσας αὐτόν, а в Г - отново се наблюдава липса на **иже**-конструкции, като всички причастия са детерминирани.

1. 3. ***Конструкции с несклоняемото относително местоимение* иже, ıаже, кже *и въведена от него пряка реч***

1.3.1. Ἤρξατο οὖν ὁ ἡγεμὼν λέγειν αὐτοῖς. „Το συμφωνον ὑμῶν ἐν πολεμοις ἐπιδειξαντες...“. Супр, 69.19-20

Рилски панегирик: **начеть оубѡ игкмѡнь г҃лати имь• Съгласное ваше въ бранєхь показающіе, и ради съгласїа побѣдꙋ обоюдꙋ въсемоу воинствоу подавше, покажите и нинıа съгласїе ваше•** 23а 31-33

Германов сборник: **начѧ^{т} же кнѧзъ г҃лати к нїмь инод҃шіе ваше на бранє^{х} показавше и єдинениємъ прѣдъ вои бѣдѫ показавше, а кажите и нинѣ инод҃шіе ваше,** 144а18-б3

Супрасълски сборник: **начѧ же воєвода глаголати имъ• кже оуспѣшьно вамъ въ ратєхъ показасте• и добькесть дроужинѣ своєи• покажате и нънѣ кдногласьк ваше•** 69.19-20

Цитираният пример всъщност е единственият в трите текста, където **кже** калкира функцията на гръцкия член да въвежда ***пряка реч***. Случаят е от Супр. - **кже оуспѣшьно вамъ въ ратєхъ показасте•** срещу гръцкото „Το συμφωνον ὑμῶν ἐν πολεμοις ἐπιδειξαντες...“. В РП и Г липсва калка на този вид специализирана функция на гръцкия член.

Всички коментирани **иже**-конструкции - с въведено предложно съчетание, причастие, инфинитив и пряка реч - като словореД следват схемата **S** /***определяемо***/ - **А** /**иже**-конструкция - ***определение***/, т.е. следват т.нар. Кирило-Методиев тип словореД, който точно калкира съответните гръцки. Предложените примери илюстрират не толкова някакво конструктивно разнообразие на случаите с употреба на членоподобното несклоняемо относително местоимение **иже, ıаже, кже,** колкото ***различното отношение*** на трите преводачи /респективно - редактори/ ***към т.нар. структурни гърцизми.*** Между трите текста, както се вижда от приложените примери, този от Германовия сборник предлага изцяло смис-лов превоД на коментираните гръцки конструкции със специализирани функции на членната форма. С тази своя особеност текстът на Мъче-нието от Германовия сборник действително принадлежи към по-стари-нен езиков тип /Мирчева 1969:89 и др./. От

останалите два текста този от Супрасълския сборник съдържа повече употреби в сравнение с Рилския панегирик - общо 10, като от тях 5 са с **иже** + следващо недетер-минирано причастие, 4 - с **иже** + предложно съчетание и 1 случай - за **юже**, което въвежда пряка реч. Срещу това в текста от Рилския панегирик се откриват общо 5 конструкции, като от тях 3 са с **иже** + предложно съчетание, 1 конструкция **иже** + причастие и 1 случай - с **юже** + инфи-нитив. Този резултат е доста любопитен, като се има пред вид времето, когато е създаден Рилският панегирик, т.е. в йерархията на количест-вените показатели относно употребата на **иже**-конструкциите би тряб-вало текстът от този сборник да заеме първо място, ако преводът /или редакцията/ е направен през XIVвек и по-точно - в неговата втора половина. Както е известно /и както бе отбелязано/, необичайността на тези обрати спрямо говоримата реч ги превръща в елементи на стила и довежда до засилената им употреба именно в преводните и оригиналните съчинения от XIV в., където се открива не само количествено, но и разнообразно конструктивно изобилие. Фреквентността им в книжнина-та от XIV в. е толкова висока, че те се превръщат в един от нейните декодиращи елементи. В случая, ако се базираме само на **иже**-конструк-циите, трудно можем да отнесем превода на Мъченето от РП към дей-ността на някой от онези търновски книжовници, тясно свързани с школата на Патриарх Евтимий. Срещу това преводаческият подход, при-ложен в текста на Мъченето от Супр, а именно - по-чести случаи за кал-киране на тези гръцки обрати - не е изненадващ, като се има предвид, че това е една от характеристиките на книжовната традиция в Източна България, в съпоставка с първоначалните Кирило-Методиеви преводи /Минчева 1978:101; 1985:183/. От друга страна - явното усъвършенствува-не на въпросните **иже**-конструкции, отразено в текста на Мъченето от Супр, може да се тълкува като начало на онова чисто книжовно явление, което ги превръща в белег на стила за изисканата литература на XIV век.

2.0. Composita

Сходствата и различията между трите разглеждани текста на Мъченето на свети четиридесет мъченици се проявяват и при отношението на съответните преводачи /респективно - редактори/ спрямо гръцките **composita**.

Известно е мнението на Ягич, който в своето изследване върху славянските composita отбелязва, че по-свободно отношение към гръц-кия първообраз - предаване чрез словосъчетание или симплекс - се среща по-често в ранните преводи, докато по-късните преводачи са по-зависими от гръцкия образец и по-често създават калки на съответните гръцки композита /Ягич 1899:28-43/. Обаче и в рамките на ранните старобъл-гарски преводи - Кирило-Методиеви и преславски - също се открива раз-

лично третиране на гръцките composita, в зависимост от преводаческите принципи на школата, а и на съответния книжовник, а така също и от характера и предназначението на произведението.

В настоящето изследване не се коментира видът на калката, нито пък се изяснява характерът на отделните структурни елементи, които изграждат композитната основа, т.е. не се възстановява хипотетичната изходна синтагма. Целта е да се провери дали в старобългарския текст гръцкият композитум е калкиран, или пък е предаден свободно чрез симплекс или словосъчетание. Отчитат се също и случаите, когато гръцкият симплекс е преведен с композитум, или пък - гръцкото словосъчетание - с композитум.

Резултатът от съпоставителното наблюдение между гръцкия текст на Мъчението на св.40 мъченици и трите старобългарски текста могат да се проследят в предложената по-долу таблица. В дясно - под N 2.1. са подредени в азбучен ред composita от гръцкия текст; под N 2.2 - simplex-и от гръцкия текст; под N 2.3. - словосъчетания от гръцкия текст. След всеки облик в скоби е посочена съответната фреквентност. В ляво последователно са представени преводаческите /или редактор-ските/ решения в РП, Г и Супр, които, изразени в цифри, изглеждат така: N 2.1.- срещу 20 композитни облика в гръцкия текст - в Г има 14 композита, 5 симплекса и 1 словосъчетание; в РП - 13 композита, 3 симплекса, а в 4 случая липсва текст; в Супр - 12 композита, 4 симплекса, 2 словосъчетания, а в 2 случая липсва текст; N 2.2. - срещу 18 simplex-а в гръцкия текст /от които всъщност само ἡγεμών има 15 употреби / - в Супр има 14 композита, 3 симплекса и 1 словосъчетание; в РП - 2 композита, 1 симплекс и 15 заемки; в Г - 1 композитум, 15 симплекса и 2 словосъчетания; N 2.3.- срещу 1 словосъчетание в гръцкия текст в РП и Г има композитум, а в Супр - словосъчетание.

2.1. Composita в гръцкия текст и съответствията им в РП, Г и С

гръцки текст	**РП**	**Г**	**С**
* ἀγριώνυμε /1/, 71.25 /виж т.2.2./			
τὸν αὐτοκράτορα /1/	**самодрьжцемь**	**ц҃рємъ**	**ц҃рємь**
71.11	23б 19-20	145б 9	71.11
αὐτοκράτορος /1/	липсва текст	**самовла͡ци**	**самовластьци**
81.23		153б 17	81.23

Според речника на К. Майер /Майер 1935: 222 и 284/ в Супрасълския сборник αὐτοκράτωρ по-рядко се превежда с **цѣсарь**, а по-често със - **самодрьжьць** или със **самовластьць.** Според изследването на Р. М.

Цейтлин преобладаващите композитни облици със **само-** между старобългарските преводни паметници принадлежат на Супр. В Зогр, Мар и Евх се откриват единични употреби /Цейтлин 1986: 260-261/. Ако се обърнем към един типичен за XIV век превод - Догматиката на Йоан Дамаскин /Вайер 1987: 731 и 773, по-нататък - ЙоДогм/ срещу αὐτοκρατής откриваме сег.деят.причастие **самодрьжещиєк**, 150b21-22, Йо.Догм. В Ср от многото цитирани примери само срещу един е посочено гръцкото съответствие: **самодьржьць**, Сб.Пчела, XIV-XVв. - срещу αὐτοκρατορικόν. В Микл. за **самодрьжьць** и **самовластьць** е отбелязано само αὐτοκράτωρ - в Сб.1073 г, в Кормчая книга, 1262 г., а срещу **цѣсарь** стои само βασιλεύς.

*ἐστιχολόγουν /1/	**гранєсословѣхѫ**	**стїхома поахѫ**	липсва текст
75.21	24б 19	149a3-4	

*ἐστιχολόγουν е част от дадения под линия в изданието на Супр гръцки текст, който не е преведен /Супрасълски сборник 1982:169, бел.21 към коментара на гръцкия текст/ - „ἕως οὗ οἰκτειρήσαι ἡμᾶς (ἐλεήσον ἡμᾶς, κύριε, ἐλεήσον ἡμᾶς; Καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ ψαλμοῦ ἐστιχολόγουν“). Καὶ μετὰ τὴν προσευχήν...: **дондеже оуштедритъ нъı•**/! - липса/ **и по молїтвѣ...**, Супр.75.21-22. Всъщност част от този гръцки текст не е преведен и в РП и Г / или пък липсва и в ползваните от тях гръцки образци/: **дондеже оущедритъ нась•**/! - липса/ **и прочаа ѱалмоу гранєсословѣхѫ• и по молитвѣ...**“, РП, 24б...; „**дондеже оущедрит ны•**/! - липса/ **и прочаѫ псалмы стїхома поахѫ• и єгда...**“, Г, 149a2-4. За разлика от Ср в Микл. се открива **гранєсословити** - за στιχολογεῖν - в Хомилии на Исаак Сирин, XV в. и в Лествицата /в издание от 1647 г./, както и - **гранєсловиє** и **гранєсословлєниє** - за στιχολογιά - също в посочените Хомилии на Исаак Сирин. Може да се допусне, че композитният глагол στιχολογεῖν се калкира едва в по-късните преводи и в по-късните редакции на по-старите преводи.

εὐλαβεῖς /1/	**бл҃гоговѣины**	**говѣины**	**вѣрьнъı**
81.5-6	25б 36	153a17	81.5-6

В Стсл. не е отбелязан обликът **благоговѣинъ**, но Ср го посочва в Студийски църковен и манастирски устав, след 1193 г. В Микл. има **благоговѣинъ, благоговѣиньство** и **благоговѣниє** за εὐλαβής и εὐλαβειά - в

Римски патерик, XVI в. и в други ръкописи, като Кормчая книга от 1262 г. Според Стсл симплексът **вѣрьнъ** срещу εὐλαβής, както и срещу εὐσεβής, се среща предимно в Супрасълския сборник, а **говѣинъ** срещу εὐλαβής - в Синайския евхологий и в Син.служебник. Явно калкиране на коментирания гръцки композитен облик се наблюдава по-скоро в преведените или редактирани след XI век паметници.

εὐσεβῶς /2/	**благочьстивнѣ,**	**бл҃говѣрно,**	**благовѣрьнѣ**
68.26;	23а 25	143б. 12	68.26
69.4-5	**благочьстно**	**благовѣрно**	**благовѣрьнѣ**
	23а 29	144а 2	69.4-5

В Стсл **благочьстьно** и **благовѣрьнѣ** срещу εὐσεβῶς са характерни само за Супр. Според Ср **благочьстивьно** се открива в Празничен стихир, до 1163 г. Микл. отбелязва **благочьстивьнѣ** в Хомилии на св.Йоан Златоуст. В ЙоДогм. има **благочьстивъ**, **благочьстиѥ** и **благочьстьнѣ**, съответно за εὐσεβής, εὐσεβές и εὐσεβῶς. Както отбелязва Цейтлин, композита с първи компонент **благо-** са най-често употребимите в цялата старосла-вянска книжнина /Цейтлин 1986: 223-226 /.

В случая се създава впечатление, че между старобългарските паметници от периода IX - XI в. предпочитанието към композита - калки на съответни гръцки композитни морфоструктури се открива предимно в Супр.сборник. Явно тази преводаческа техника се превръща в традиционна за по-късните преводачески школи, каквато е например Търновската книжовна школа, от XIV в.

τὴν κακοτέχνον /2/	**ꙁлокъꙁньныи**	**ꙁлокъꙁнъньжѫ**	**ꙁълокъꙁньнааго**
16 69.30;	23а 38	144б 16	69.30
75.11	**ꙁлокьꙁньныи**	**ꙁлокъꙁнъньжѧ**	**ꙁълокъꙁньнъıѧ**
	24б 12	148б11-12	75.11

Според Ср композитумът **ꙁълокъꙁньнъ** както и **ꙁълокъꙁнивъ**, а също **ꙁълокъꙁниѥ** и **ꙁълокъꙁньникъ** са характерни предимно за преславските преводни паметници, като Пандектите на Антиох, XI в, 13-те слова на Григорий Назиански, XI в., както и за Минеите от 1096 г., а и за Паренесиса на св.Ефрем Сирин /Айтцетмюлер 1990:170/. Според Микл **ꙁълокъꙁньнъ** се появява в Сб. 1076 г, Панд. Ант., XIV в. Р. М. Цейтлин отбелязва, че от общо 16 облика със **ꙁъло-** в старобългарските ръкописи от X-XI в. - 12 думи, от които 8 хапакса, са характерни само за Супр /Цейтлин 1986:238/. Несъмнено влиянието на преславската традиция е

неоспоримо при композитните облици със **ѕъло-** в по-късните периоди на стария български книжовен език.

μεσονυκτίου /1/	липсва текст	**полоуноцїи**	**полоуноцїи**
70.26		145а 10	70.26

В т.нар. старобългарски канон има общо 6 композитни образувания с **полоу-**, т.е. без конфикс /Цейтлин 1986: 254/.

ὁμοθυμαδὸν /1/	**коупно**	**коупно**	**вькоупѣ**
69.23	23а 34	144б 8	69.23

В случая има пример за липса на калка при гръцкия композитум ὁμοθυμαδὸν. Според речника на Майер в Супр. **вькоупѣ** е отбелязано само в цитирания пример срещу гръцкия композитум ὁμοθυμαδὸν /Майер 1935: 41/. В ЙоДогм **коупьно** обаче превежда ἅμα, което е и по-честата практика, както се вижда от ползваните лексикографски източници.

ὁμοφρόνως /1/	**єдиномоудрьно**	**иноду̑шно**	**єдинѣмь оумомь**
72.10-11	23б 38	146б2	72.10-11

Според Цейтлин композитните облици с първи компонент **єдьно-**, **єдно-** или **єдино-** калкират съответни гръцки композита с първи компонент ὁσυμ-, ομο- и μονο-, като всички цитирани случаи са само от Супр /Цейтлин 1986:270-271/. Ср посочва гръцкото ὁμοφρόνως за **єдино-моудрьно** в Служебен миней за окт., XII в. Употребеното в Г **инодоушьно** обикновено калкира προθυμως - както е отразено в Стсл, Микл и Майер, а и в Паренесиса на св. Ефрем Сирин /Айтцетмюлер 1990: 194/. В случая Г ползва или гръцки препис, където евентуално ομοφρόνως е подменено с προθυμως или **ино-** е осмислено като **єдно-**. Цейтлин също посочва срещу **инодоушьно** само προθυμως /Цейтлин 1986: 240/.

ὁμοψύχους /1/	**єдиноду̑шны**	**иноду̑шенъ**	**єднодоушєнъ**
78.29-30	25а 40	151б8	78.29-30
ὁμοψύχως /1/	**єдиноду̑шно**	**иноду̑шно**	**єдⷭ̀но҃ѫ̀ дⷭ̀шє҃ѫ̀**
72.10	23б 38	146б1	72.10

Супр. при 72.10 прилага смислов превод, употребявайки словосъчетание. Г отново предпочита облик с **ино-**, явно семантично свързано с **инъ** ‘един’, което в старобългарските текстове се среща в състава на сложни думи, или в същ. **инокъ**, както и в нрч. **вьинѫ̀** /Цейтлин 1986: 240-

241/, т.е. **инодоүшьнъ** е със значение ‘еднодушен’, ‘в съгласие’, напр.: **въ врѣмєннѣмъ сємъ воинъствѣ нє разлѫчихом сѧ ѿ себє нѫ ꙗкоже ино-дш̄но пожихомъ**, Г, 146а17-б1. Според Р. М. Цейтлин при композитни обли-ци с първи компонент **ино-** съответните гръцки композита имат за първи компонент ἀλλο-, когато **ин-** означава ‘друг, различен’, а когато означава ‘един, единствен’ **ино-** е синонимно на **єдьно-** и калкира гръцкия компонент μονο-, напр. **инорогъ**, 1 сл. в Син.пс. за гр. μονόκερως, а със значение ‘еднакъв, подобен, сходен’ калкира обикновено гръцкия компонент ὁμο-. Това обаче не се наблюдава при **инодоүшьно** /Клоц, 1 и Супр, 1/, което калкира προθυμῶς /Цейтлин 1986:239-241/ и то - не само в изследванията от Раля Михайловна Цейтлин старобългарски паметници, както бе отбелязано по-горе.

πολυλογεῖτε /1/	**мнѡгословитє**	**многог̄литє**	**многоглаголитє**
70.10	23б 2-3	144б 2	70.10

В Стсл няма **мъногословити**, а само - **мъногоглаголати**, с единствен пример - коментираният в случая от Супр, 70.10., а също - **мъногоглаголаниѥ**, 1 сл. в Рилските листи, срещу което Цейтлин посочва гр. πολυλογία /Цейтлин 1986:250/. Всъщност Цейтлин изброява 27 компози-тни облика с първи компонент **мъного-** срещу гръцкото πολυ-, от които само 1 в евангелския текст, 2 - в Енински апостол и 1 - в Рилските листи, т.е. останалите са употребени в Супр. Ср посочва само **мъногоглаголивъ**, но без гръцко съответствие - от Ипатиевската летопис. В Мікл има **мъногоглаголаниѥ** и **многоглаголивъ**, но без посочване на гръцко съответ-ствие, а срещу **многословити**, Ман. хр., Хом. Йо. Златоуст, 1574, стои μακρηγορεῖν и единствено срещу **многословиѥ**, Хом. Йо. Златоуст, Хом. Исаак Сирин, XV в. - се появява πολυλογία. В ЙоДогм. е употребено **многословоүщи /животь/** за гръцкото τὸ πολυθρύλλητον /ζῷον/, 358а12-13 /Вайер 1987: 514/.

προσκαιροι /1/	**маловрѣменны**	**маловрѣменны**	**маловрѣменьни**
75.26--27	24б 22	149а8-9	75.26-27

τῇ προσκαιρῳ /1/	**маловрѣменнѣмь**	**врѣмен'нымъ**	**маловрѣменьнаго**
72.8	23б 36	146а17	72.8

τῷ προσκαίρῳ/1/	липсва текст	**врѣменнымъ**	**маловрѣменьноүүмоү**

72.13-14 146б3-4 72.13-14

Стсл и Микл за **маловрѣменьнъ** отбелязват употреби само в Супр, срещу προσκαιρος. Цейтлин цитира 13 композитни облика с мало- срещу гръцкото προσ-, характерни предимно за Супр, като гръцкият композитум προσκαιρος или προσκαιρον в евангелския текст, в Енински и Охридски апостол, а и в Евх - се превежда чрез симплекса **врѣменьнъ,** или **врѣменьно**, т.е. това, което предлага и Г. Ср посочва само два примера - съответно от Житие на Теодосий Печьорски, до 1093 г. и от Ипатиевската летопис, но без гръцко съответствие.

τὴν συμφωνιάν /1/	**съгласїє**	**иноⷣшиє**	**кдногласьк**
69.22	23а 32	144а 12	69.22
Τὸ σύμφωνον /1/	**съгласноє**	**иноⷣшиє**	**оуспѣшьно**
69.19-20	23а 32	144а 13	69.19-20

Стсл посочва при **кдьногласик** само 1 пр. от Супр - цитираният в случая - за συμφωνία. За същия композитум - **кдьногласик** - Микл сочи обаче ὁμοφωνία, с употреби в Сб. хомилии, XIII в., но за **кдногласьно** посочва συμφωνῶς. Също в Микл срещу **съгласик** - συμφωνία, с употреби в Сб.1073, Хомилии на Йо. Златоуст, Панд. Антх., XIV в., Жит. Ст. Дечански от Гр. Цамблак и др. Подобно и при **съгласьнъ** - σύμφωνος, с употреби също в Панд.Антх., XIVв., Кормчая, 1262, Хомилии, XIII в. В Ср **кдьногласик** е без гръцко съответствие, с 1 прим. от Рязанска кормчая, 1284 г., а **съгласьнъ** - /**съгласьнъıа**/, Служ. на прпд. Варлаам, XII в. - за συμφώνους. Според Майер **оуспѣшьно** от Супр, 69.19-20 е единственият случай от общо петте му употреби в Сборника, което превежда σύμφωνον /Майер 1935: 274/.

2.2. Simplex в гръцкия текст и съответствията в РП, Г и С

ἄγριε /1/	**сверѣпоименнє**	**сверѣпоименитє**	**сверѣпоу/и/**
71.22	23б 29	146а3	71.22
* ἀγριώνυμε /1/	липсва текст	**сверѣпоименитє**	липсва текст
71.25		146а5-6	

Compositum-ът * ἀγριώνυμε е даден под линия, в коментара на гръцкия текст, тъй като липсва като превод в Супр.71.24-25 - **неподобьнє**

и ѕавидьливе• и покрѣвене тъмоѫ.../! - липсва съответен на дадения под линия гръцки текст/ **•слышавъ же...**, срещу гр. „ἀνοίε καὶ βάσκανε καὶ κεκαλυμμένε ὑπὸ τοῦ σκότους (ἀγριώνυμε codd, Супрасълски сборник 1982: 161, бел. 25 - към гръцкия текст). Ἀκούσας δὲ...“, 71.24-25. Липсва като превод и в РП **-непр҃подобнѣ и ласкателю и покрьвенне тьмою•Слышав же...**“, 23б27-29. Точна калка на гръцкия композитум - се открива в Г: **льстьче и неподобьне и покръвене тъмоѫ•сверѣпоименитѣ• слышав же...**“,146а5-6. Този и редица подобни примери показват, че дори и гръцкият текст на Гебхардт, който е много по-близък до превода в Супр в сравнение с изданията от Абихт и Шмидт /Мирчева 1969:51-103/, трябва при съпоставителното изследване да се ползва условно и ориентировъчно, особено по отношение на РП и Г, т.е. едно от възможните обяснения е, че срещу двата compositа - **сверѣпоименне**, РП,23б28 и **сверѣпоименитѣ**, Г,146а3 - в изходните гръцки текстове също е имало compositа. Ср предлага три композитни облика със **сверѣпо-** : **сверѣповати** - Сб.1073, **сверѣпомаслинъıи** - Панд.Ант.XIв. ἀγριέλαιος и **сверѣпомаслина** - Апост. посл., 1220 г за ἀγριελαιού, т.е. композита-калки с първи компонент **сверѣпо** - са познати на преславските книжовници.

γοητεία /1/ **чародѣанїѣ въскоренитъ /члвч҃кы wбраѕъ/ влъшьства**
74.21 24a 148a12-13 74.21s

Наличието на композитума **чародѣанїѣ** в РП срещу симплекса γοητεία не буди недоумение, защото според Стсл, Микл и речника на Майер и **чародѣица**, Супр, 214.21 превежда също симплекс /от същия корен/ - γοής ‘магьосник’ /Майер 1935:285/. Според Стсл **чародѣıаникъ** има само в Евх 68б1, но без гръцко съответствие. Както отбелязва Р.М.Цейтлин, всичките три композита в старобългарските паметници, X-XI в, от основа **чародѣи-** не са калки /Цейтлин 1986:267/. Срещу незасвидетелстваното в познатите речници прилагателно **въскоренитъ** от израза - **кнѧѕъ рє҃ч** :“**тако ми бѫѕи, въскоренитъ члвч҃кы wбраѕъ въмѣстилъ сѧ є҃ ѕдѣ**“• 148a12-13, на което обръща внимание и Д.Мирчева, /Мирчева 1969:83/, в Паренесиса на св.Ефрем Сирин стои непрефигираното прил. **коренитьчьскыхъ**, 98.51-52 за гр. μαγικοῖς:...σημειοῖς μαγικοῖς : **/и оустрашаєть всачьскаа/...ѕнаменми коренитьчьскыми•** /Бойковски, Айтцетмюлер 1988: 370-371, Айтцетмюлер 1990:212 /. В Ср освен **коренитьчьскъ**, Ефр.Сир.XIII в., е отбелязано и **коренитъскъ**, Тълковен

Апокалипсис, XVI в., както и **коренитьць** - μαγος, Апостол, 1307г. и 1312 г. и **кореникъ /творѧ⁻шє/** - μαγευων, Деяния на апостолите. Същото предлага и Микл - **коренитьць** - μαγος , Охридски апостол, Шишатовацки апостол, 1324 г., Кормчая, XIII в. и др, както и **коренитьскъ** и **коренитьчьскъ** - μαγικος. Допустимо е Г да е ползвал гръцки текст с облик μαγικος, подобно на Ефр. Сир., т.е. също една преславска практика.

ο ἡγεμὼν /11/ 69.19;70.1;70.9; 71.4-5,8, 19,26,30; 72.1;74.6,20-21;	**игѣмонь** 23а;23б (10)	**кнѧзъ** 144а;144б (10)	**воєвода** 69.19;70.1,9; 71.4-5,8,71.19, 26,30;72.1; 74.6,20-21;
τοῦ ἡγεμόνος/4/ 69.18;71.7;72.19; 74.14-15;	**игѣмѡна** 23а	**кнѧзє^{м}** 144а	**воєводъ** 69.18
	игѣмонѡ^{м} 23б	**кнѧзємъ** 145б	**воєводѫ** 71.7
	игѣмѡнѡмь, 24а;	липсва текст	**воєводѫ**, 72.19
	игѣмѡнь, 24d;	**кнѧже,** 148а;	**кнѧ?же,** 74.14--15

Употребеното в Супр **воєвода** не е калка от гръцки, а славянски compositum от типа **дрѣводѣлиа, хлѣбодѣлиа, главоболиа, срьдоболиа** и др. /Цейтлин 1986: 218-220/ Превежда, според ползваните речници, освен ἡγεμὼν още и στρατηγος, στρατολογησας, αρχιστρατηγος, αρχων и др., а самият славянски композитум **воєвода** се появява като заемка в гръцките паметници, напр. βοεβοδος, както сочи Ср. Според Стсл Супр винаги превежда ἡγεμὼν или с **кънѧзь** или с **воєвода**, наред с **владыка.** С това се следва по-честата практика, отразена в Зогр, Мар, Ас, Ен, т.е - същото в конкретния случай важи и за Г, докато РП само заема.

2.3 Словосъчетание в гръцкия текст и съответствията в РП, Г и С

νομίμως	**ꙁаконостраж^{д}оуцѥ**	**ꙁаконопостраж^{д}итѥ**	**ꙁаконьнѣ**	**постраждитѥ**
αθλήσατε	/1/, 75.27-28;	24б23	149a10-11	75.27-28

В Стсл, Ср и Мukл не са отбелязани композитните глаголи **ꙁаконострадати,** РП и **ꙁаконопострадати,** Г, което ги превръща в евентуални хапакси.

От така предложения анализ се вижда, че особено различие между трите текста на Мъчението на св. 40 мъченици - РП, Г и Супр - по отношение количеството на употребените compositа няма: срещу 20 гръцки композита - Г образува 14, РП - 13, а Супр - 12. Близост има и при вида на първите компоненти от сложната основа, независимо, че това зависи от изходния гръцки облик. С малки изключения първите компоненти са традиционни, характерни за класическите старобългарски паметници /Цейтлин 1986: 223-271/: **благо-** : РП /3/, Г /2/, Супр /2/; **ꙁъло-** : РП /2/, Г /2/, Супр /3/; **ино-** : Г /5/; **мало-** : РП /2/, Супр /3/; **мъного-** : РП /1/, Г /1/, Супр /1/; **полоу-** : Г /1/, Супр /1/; **само-** : РП /1/, Г /1/, Супр /1/; **ѥдьно-** : РП /3/, Супр /2/. Тук се включват и онези първи компоненти, които влизат в състава на композита, които не са калки от гръцки, а са наследени от праславянски, като **вок-** : Супр /14/ и **чаро-** : РП /1/ /Цейтлин 1986: 230, 267, 279/. Извън класическите старобългарски паметници, но характерен за част от преславските е компонентът **свѣрѣпо-** : РП /1/, Г /2/.

Засвидетелстваният в РП композитум **гранѥсословѣхѫ** за ἐστιχολόγουν < **гранѥсословити** за στιχολογεῖν, както е отбелязано по-горе, е характерен за късни паметници, XIV - XV в. Също в по-късни паметници се среща и употребеният в РП композитум **бл҃гоговѣины,** както и **единомѫдрьно,** т.е. с тези три облика текстът на Мъчението от РП се свързва с нормативните положения на книжнината от XIV в.

В сравнение с РП и Г - Супр проявява по-голяма гъвкавост при превода : един и същ гръцки композитум е ту калкиран, ту преведен със симплекс, ту - със словосъчетание. Така например наред с композитни облици с първи компонент **ѥдно-**, характерни само за Супр, в сравнение с останалите класически старобългарски паметници /Цейтлин 1986: 270-271/, се появяват словосъчетания и симплекс : **ѥдногласьк и оуспѣшьно** за τὴν συμφωνίαν и τὸ συμφωνον ; **ѥднодоушєнъ** и **ѥдноѭ д҃шєѭ** за ὁμοψύχους и ὁμοψύχως; **ѥдинѣмь оумомь** за ὁμοφρόνως, а αὐτοκράτωρ е преведено и с **цѣсарь,** и със **самовластьць** /това всъщност се открива и в Г/. Предпочитанието към говорими славянски облици в Супр се допълва и от употребения 14 пъти праславянски тип композитум **вокѥвода.**

Част от посочените първи компоненти, като **кдно-, зъло-, мало-, мъного-, само-**, които се употребяват предимно, или пък са с по-висока фреквентност в Супр /както и в Евх/, в сравнение с евангелските текстове, Син, Клоц и Ен - намират все по-широк прием в следващите епохи /както сочат ползваните речници/ и се превръщат в модели за създаване на нови композита, често без опора в гръцкия текст.

Един по-обобщаващ извод от наблюденията над composita в трите текста на Мъчението - РП, Г и Супр - е: по-голяма близост между Г и Супр при преводаческите решения, т.е. наред с преимущественото използване на калки, се появяват и по-свободни преводи под формата на симплекси и словосъчетания. В РП липсват словосъчетания, а употребените симплекси следват ту Кирило-Методиевата традиция: **коупно** за ὁμοθυμαδὸν според Стсл - в Зогр, Мар и Син, ту преславската преводаческа традиция: **съгласїє** и **съгласное** за τὴν συμφωνίαν и τὸ συμφωνον, които според Ср се откриват в Супр, Сб.1073, Панд.Ант., XI в., Мин.1096 г. Като прибавим тук, при РП, и ония композита, чиято употреба е характерна предимно за паметниците след XII в., създава се впечатление, че текстът в РП, на базата на преводаческите решения в областта на композита, следва образците, характерни за скрипториите от XIII в. нататък и особено за XIV в., но без наличие на онова семантично разнообразие и количествено изобилие, както на първите компоненти, така и на цялостните композитни облици, което например се наблюдава в Манасие-вата хроника или в произведенията на Патриарх Евтимий, на Григорий Цамблак или на Йоасаф Бдински /Гълъбов 1971:55-90; Тихова 1976:11-43/.

Подобно е положението и при употребата на **иже**-конструкциите в РП. Любопитно е обаче защо липсва последователност при превода на специализираните функции на гръцкия член в РП: докато самото начало на текста на Мъчението е наситено с **иже**-конструкции: две - калки и една без гръцко съответствие /**въси иже...о χ̄ρ̄ѣ** и **χрїстиане оубо• иже въ воинствѣ** за καὶ πάντες οἱ εὐσεβῶς ζῶντες ἐν Χριστῷ ἠναγκάζοντο θύειν τοῖς θεοῖς и Οἱ οὖν χριστιανοὶ οἱ ἐν τῇ στρατιᾷ; и - **еже жрѣти**/, то до края на текста се откриват само още две **иже**-конструкции - калки /**иаже о нихъ** - τὰ περὶ αὐτῶν и **иже съ їωсїфѡ... продань бывы** - ὁ τῷ Ἰωσὴφ συμπραθεὶς /, а останалите конструкции от гръцкия текст са преведени смислово, с чисто славянски средства. С последното - с точния смислов превод на специализираните функции на гръцкия член - РП се сближава с Г, където въобще липсват **иже**-конструкции. При успоредното четене на трите текста между РП и Г се появяват и други общности -

езикови и текстови, като предпочитанието към сложните форми на страдателния залог - срещу формите със **сѧ** в Супр за гръцкия пасивум, например: **нѫдими бываахѫ пожрѣти**, Г, 144а17-19 и - **ноудими бѣхоу еже жрѣти**, РП, 23а25 срещу **ноуждаахѫ ѧ жрьти**, Супр, 68.17-18 за гръцкия пасив - ἠναγκαζοντο; или - **оучими бываахѫ**, Г,146а16 и -**оучими бѣхоу**, РП, 23б35 срещу **оучаахѫ сѧ**, Супр, 72.5 за гръцкия пасив ἐδιδασκοντο; или - **мч̑ими бываахѫ**, Г, 149б5 и - **моучени быше**, РП, 24б32 срещу **мѫчаахѫ**, Супр, 76.11 за гръцкия пасив ἐμαρτυρησαν и други подобни.

На текстово равнище също се открояват повече близости между Г и РП, а Супр остава изолиран. За илюстрация е взет един от пасажите, цитирани в студията на Д. Мирчева, където между Супр и Г има по-сериозни различия, като се включва успореден текстови отрязък от РП. Гръцкият текст се прилага цялостно - според Гебхардт, т.е. заедно с непреведената в Супр част, която М.Капалдо дава под линия /тук има разночетене между Гебхардт и Абихт и Шмидт - виж Мирчева 1969:71/. Например:

ѥлма же въ нъı ѥстъ/!/ не тъı оубо
сверѣпоу/и/ отъ б҃а ненавидимъ не
изволи любити насъ•неподобьне и
завидьливе и покръвене тъмоѭ
Супр.71.21-25

понеже при на͡с ѥстъ /ли възненави-дѣти,	**ѥлма въ на͡с к͡с или възлюбити или**
ли възлюбити, тѫ ненавидимъ, а б҃а	**възненавидѣти, тебе ненавидимь б҃а**
любимъ/• тъı оубо свѣрепоименитє	**же любимь•ты оубѡ сверѣпоименне ѿ**
ненавидимъ нашимъ б҃гомъ не волиши	**б҃а ненавидиме, не г̑ли любити на͡с**
любити на͡с• льстьче и покръвенє	**непр̑подобне и ласкатєлю и**
тъмоѫ• сверѣпоименитє•	**покрьвенне**
Г, 145б19-146а7 /Мирчева 1969: 71/	**тьмою•**
	РП, 23б.27-29

/В гръцкия текст непреведените части в Супр са подчертани/

„Επειδὴ ἐν ἡμῖν ἐστιν <u>τὸ μισῆσαι καὶ τὸ ἀγαπῆσαι, σὲ μισοῦμεν καὶ τὸν θεὸν ἡμῶν ἀγαπῶμεν</u> συ οὐ, ἄγριε, μισουμένε ὑπο τοῦ θεοῦ <u>ἡμῶν</u> μὴ αἱροῦ ἀγαπᾶν ἡμᾶς, ἀνόσιε καὶ βάσκανε καὶ κεκαλυμμένε ὑπὸ τοῦ σκότους <u>ἀγριώνυμε</u>.

Независимо от по-голямата близост между Г и РП на текстово равнище, в сравнение със Супр, между тях се открояват и някои езикови различия. В частта, липсваща в Супр, пословно по-точно превежда Г. В общата за Супр, Г и РП част - Супр превежда точно ἄγριε - **свирѣпоу/и/**, а Г и РП, както е коментирано по-горе, употребяват композита - **свирѣпоименните**, Г и **свирѣпоименне**, РП. Супр и Г се сближават при тълкуване семантиката на αἱροῦ, aor., med, 2 sg. 'избирам, предпочитам', но Г използва сегашно време, 2 ед - **волиши**, срещу **изволи**, аор.2ед - в Супр. РП използва **г(лаго)ли**, аор.2ед - без убедителна подкрепа в гръцкия текст. Също сближеност между Г и РП, но не и покритие с гръцкия облик, има при **льстьче**, Г и **ласкателю**, РП. Срещу това Супр семантично точно превежда βάσκανε - **завидьливе**. Поради ограниченост на страниците няма да се цитират други подобни примери. Все пак, за да се оформи едно мнение за близост /или общност/ между протографите на Г и РП , се посочват имената на мъчениците, всъщност - само началните три имена, поради липса на възможност:

Супрасълски : **а се имъ имена• дометиианъ• исухии• змарагдъ...**, 69.2-7

Германов: **ихже имена сѫтъ се: дометїанъ, алеѯандръ, куриλъ...**, 144а4

Рилски: **ихже имена соу^{т} сїа• дометиань• алеѯандрь• кѷрилль...**, 23а29-30

Редът на имената не съвпада с този и от двата гръцки текста:

Гебхардт: καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Δομετιανός, Ἡσυχίος, Ζμαράγδος..., Супр, 69.6-7

Абихт и Шмидт: ὦ τὰ ὀνόματα εἰσι ταῦτα. Δομετιανός, Ἡσυχίος, Αἰλιανός, /Мирчева 1969: 62/

Част от изводите, които се налагат на базата на проведения съпоставителен анализ, макар и върху част от структурните гърцизми, са ограничени, не на последно място, поради липсата на адекватен гръцки текст предимно спрямо РП и Г. Тъкмо поради това не може със сигурност да се определи дали РП съдържа нов превод, направен примерно през XIII в., поради по-честото избягване на излишното гръцко влияние, конкретно при **иже**-конструкциите /Минчева 1991:26/, или пък - редакция на по-стар превод от типа на Г, направена след XIII в., но несъобразена особено с търновската преводаческа традиция. Колкото до текста от Германовия сборник, както определя Д. Мирчева, това е архаичен превод, съобразен предимно с Кирило-Методиевите преводачески концепции, макар с по-честата поява на composita-калки да се сближава с типичното за Супр. и други преславски, предимно небогослужебни паметници. Текстът на Мъчението на свети 40 мъченици от Супр като превод отразява един по-късен процес в представите за нормативност на

преславските книжовници: това е един от моделите за бъдещата широка употреба на чисто книжовните, стилистично обусловени структурни гърцизми - на **иже**-конструкциите и на лексемите с композитна морфоструктура, т.е.това е един от преславските преводи, които илюстрират началото на онази книжовна практика, която изцяло кодифицира модела на византийския гръцки език при по-късните преводи и особено при тези от XIV в.

ЛИТЕРАТУРА

Абихт, Шмидт 1896 — *Dr. Abicht, Dr. Schmidt*, Quellennachweise zum Codex Suprasliensis III, Archiv für slavische Philologie, Bd. 18. Berlin, с. 144-152 (по Мирчева 1969:51)

Айтцетмюлер 1990 — Paraenesis die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syres, 5. Band; Herausgegeben von Rudolf Aitzetmuller. Index. Freiburg I. Br., MLS, XXVIII (XX,5)

Боасен 1946 — *H. Boissin*, Manassès moyen-bulgar, ètude linguistique, Paris.

Бойковски, Айтцетмюлер 1988 — Paraenesis die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syres, 4. Band; Herausgegeben von Georg Bojkovsky und Rudolf Aitzetmuller. Freiburg I. Br., MLS, XXVI (XX,4)

Вайер 1987 — Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung des 14. Jahrhunderts. Herausgegeben von Eckard Weiher unter Mitarbeit von Felix Keller und Heinz Miklas, Freiburg I. Br.

Гебхард 1902 — *O. Gebhardt*, Ausgewahlte Martyrenakten с.171-182 (по Супрасълски сборник, 1982: 11)

Гълъбов 1971 — Цамблаковото слово за Евтимий и българският книжовен език в края на XIV век - „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“, Пеньо Русев, Иван Гълъбов, Ангел Давидов, Георги Данчев, С., с. 55-90

Данчев 1969 — *Г. Данчев*, Владислав Граматик - книжовник и писател, С.

Кайперт 1978 — *H. Keipert*, **Лисии** - ein abzuanderndes Lemma im altkirchenslavischen Wörterbuch, - Palaeobulgarica, II, 2: 66-69

Майер 1935 — *Karl H. Meyer*, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, Hamburg.

Миклошич 1865 — Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Fr. Miklosich, Vindobonae.

Минчева 1978 — *А. Минчева*, За синтаксиса на Синайския патерик - Slovo, Zagreb.

Минчева 1985 — *А. Минчева*, Аспекти на формирането на нормите на старобългарския книжовен език - Изследвания по Кирило-Методиевистика, С., с. 174-191

Минчева 1991 — *А. Минчева*, За периодизацията на средновековния български литературен език. - Старобългарска литература, кн.25-26 С., с. 21-28

Мирчева 1969 — *Д. Иванова - Мирчева*, Непознат вариант от старобългарския превод на ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΕΝΛΟΞΩΝ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ ΜΑΡΤΥΡΙΣΑΝΤΩΝ, Известия на Института за български език, кн. XVII, с. 51-103

Словар 1994 — Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков), Москва.

Срезневски 1989 — *И. И. Срезневский*, Словарь древнерусского языка. Репринтное издание, Москва.

Супрасълски сборник 1989 — Супрасълски или Ретков сборник, Т. I.

Тихова 1976 — *М. Тихова*, Сложните думи в езика на Г.Цамблак, Костенечки и Й.Бдински - Годишник на ВПИ - Шумен, Т. I, с. 11-43

Тихова 1987 — *М. Тихова*, Словоредни особености в житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак и в Манасиевата хроника - Palaeobulgarika, XI (1987), 4: 55-61

Цейтлин 1986 — *Р.М.Цейтлин*, Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв., София.

Ягич 1899 — *V. Jagic*, Die slavischen Komposita im der ihren sprachgeschichtlichen Auftreten - Archif für slavische Philologie. 20. Berlin, p. 28-43.